

Η βράκα, πιστή σύντροφος της Λεσβίδας αγρότισσας

Η κατάληψη της Λέσβου από τους Οθωμανούς, με την άλωση της Μυτιλήνης τον Σεπτέμβριο του 1462 –καταστροφή και διάλυση του μοναδικού αστικού κέντρου του νησιού– και τον εξανδραποδισμό και αφανισμό του πιο αξιόλογου και δυναμικού στοιχείου του πληθυσμού της, είχε ως αποτέλεσμα τη μεταλλαγή της οικονομίας του νησιού σε καθαρά αγροτική (Κοντής 1973: 177).

Ο υπόδουλος κάτοικος του νησιού, φτωχός αγρότης τότε, δεν είχε πολλές επιλογές. Δούλευε ένα κομμάτι γης ως ελεύθερος καλλιεργητής, πληρώνοντας τη δεκάτη στον κατακτητή, ή ως εργάτης στα κτήματα που πέρασαν στα χέρια των νέων αφεντικών (Παπουτσάνης 1989: 238). Τα προϊόντα του νησιού, σύμφωνα με τα στοιχεία που μας παρέχουν τα διοικητικά και φορολογικά νομοθετήματα για τη Λέσβο του 16ου αιώνα, είναι γεωργικά και κτηνοτροφικά (Παπουτσάνης 1989: 246).

Η καλλιέργεια της ελιάς γνωρίζει μεγάλη ανάπτυξη από τον 17ο αιώνα και η παραγωγή και διακίνηση του ελαιόλαδου στηρίζει αποκλειστικά την οικονομία του νησιού έως τις αρχές του 19ου αιώνα (Αναγνώστου 1997: 28). Η ανάπτυξη της ελαιοκαλλιέργειας ήθελε, ωστόσο, πολλά χέρια εργατικά την εποχή της συγκομιδής του καρπού της. Η συμμετοχή της γυναίκας στη συλλογή του ελαιόκαρπου, είτε ως ιδιοκτήτριας γης, όπως παρουσιάζεται στα τοπολόγια και κτηματολόγια (πωλητήρια-δωρητήρια) των Μονών Λειμώνος και Υψηλού, είτε ως απλής εργάτριας, πρέπει να θεωρείται βέβαιη όλα εκείνα τα χρόνια.

Από έκθεση του Προξενικού Αρχείου της Μασσαλίας των μέσων του 18ου αιώνα, που αναφέρεται στην παραγωγή και διακίνηση του ελαιόλαδου της Λέσβου, αντλούμε στοιχεία για τη συγκομιδή, τον τρόπο συντήρησης του καρπού, όπως και για την ουσιαστική συμβολή της γυναίκας στη συλλογή του ελαιόκαρπου (Boulanger 1991: 274). Περιηγητές, όπως ο Richard Pococke το 1739 (τ. 2, μέρος Α', 1945: 21) αλλά και άλλοι ξένοι ταξιδιώτες που έρχονται στο νησί, στις αφηγήσεις τους για τη Λέσβο αναφέρονται στη συλλογική συγκομιδή του ελαιόκαρπου που γίνεται από γυναίκες βοηθούμενες από παιδιά. Συγκροτημένες σε ομάδες, τον «ταϊφά», οι γυναίκες οι αγρότισσες, με οδηγό τον άνδρα –αφεντικό, πατέρα, παραγιό–, ξεκινούσαν από τα χαράματα για τα λιοχώραφα, συχνά βαδίζοντας ώρες ώσπου να φτάσουν ακόμα και ως τις κορφές των βουνών όπου ανέβαιναν τα λιόδεντρα, και να γυρίσουν με το πέσιμο του ήλιου στην οικογένεια που περίμενε τις φροντίδες της νοικοκυράς.

Η ζωή της αγρότισσας ήταν σκληρή, οι ασχολίες της σπάνια περιορίζονταν στη συλλογή του ελαιόκαρπου. Κάθε εποχή είχε τα δικά της προϊόντα και η ανάγκη της καλλιέργειας και της συγκομιδής τους έφερνε τη γυναίκα πλάι στον άνδρα να μοιράζεται τη δουλειά και τις ευθύνες.

52| Ο θερισμός, το ξεβοτάνισμα, ο λαχανόκηπος και στη νεότερη εποχή η συλλογή των φύλλων του καπνού ήταν μέσα στις εργασίες που επωμίστηκε η αγρότισσα του νησιού όλα εκείνα τα χρόνια.

Οι παλαιές αρχές και αντιλήψεις, που ήθελαν τη γυναίκα να ασχολείται αποκλειστικά με τα έργα του οίκου της και με το μεγάλωμα των παιδιών της, την κόρη περιορισμένη στο σπίτι έως την ώρα του γάμου, που συντηρούνται μέσα στις οθωμανοκρατούμενες κοινότητες του νησιού και σ' αυτά τα μεταβυζαντινά χρόνια, σε κάποιες μάλιστα συντηρητικές κοινωνίες και νοικοκυριά και έως τα μέσα του 19ου αιώνα (Γώγος 1863: 469), δεν ισχύουν για τη γυναίκα του μόχθου, την αγρότισσα.

Αυτοί οι πατροπαράδοτοι θεσμοί και τα ήθη, που τα ενισχύουν οι συνθήκες διαβίωσης με την παρουσία ενός αλλόθρησκου κατακτητή, υποχωρούν μπροστά στις ανάγκες της αγροτικής οικογένειας. Οι νέες γυναίκες, η παντρεμένη που ήθελε να συμβάλει στις ανάγκες του σπιτικού της, η κόρη που έπρεπε να ετοιμάσει την προίκα της, γιατί χωρίς αυτή η αποκατάστασή της θα ήταν σχεδόν αδύνατη (Αναγνωστοπούλου 1998: 72), εκ των πραγμάτων ήταν υποχρεωμένες να συμμετέχουν στις αγροτικές εργασίες.

Προφανώς, αυτός είναι ο λόγος που η λεσβιακή ενδυμασία διαφοροποιείται στη φορεσιά της αγρότισσας, από το φουστάνι στη βράκα, καθώς προσαρμόζεται στις ασχολίες της και αποτελεί ένα διαχωριστικό στοιχείο ανάμεσα σ' εκείνη και στη γυναίκα της πόλης. Το γεγονός άλλωστε ότι η βράκα επικράτησε αποκλειστικά στη γυναικεία ενδυμασία των αγροτικών περιοχών, ιδιαίτερα των ελαιοπαραγωγικών, δείχνει ότι οι ασχολίες της γυναίκας επέβαλαν τη χρήση της. Το δέσιμο του κεφαλομάντηλου, που συχνά άφηνε ελεύθερα μόνο τα μάτια και τη μύτη, η μακριά βράκα, πλατιά και φουσκωτή, ενισχυμένη με εσωτερικά ενδύματα και μακριά ως τους αστραγάλους, προφύλαγαν από το κρύο στη συγκομιδή της ελιάς που είναι χειμωνιάτικο μαξούλι, ενώ συγχρόνως προστάτευαν τη σεμνότητα της γυναίκας διευκολύνοντας τη θέση και τη στάση της την ώρα της εργασίας. Κι αυτά αποτελούσαν τα διακριτικά σημεία της Λεσβίδας αγρότισσας (εικ. 1) σχεδόν ως τα μισά του 20ού αιώνα (Αναγνωστοπούλου 1996: 31-53).

Δεν είναι γνωστό πότε ακριβώς έκανε την εμφάνισή της η βράκα στη γυναικεία ενδυμασία του νησιού. Η παλαιότερη ένδειξη της παρουσίας της, από ό,τι γνωρίζουμε, εμφανίζεται σε ενδυμασία χωρικής στην υδατογραφία του Rumpf το 1768 (εικ. 2), και οδηγεί στην υπόθεση ότι μπορούμε να συσχετίσουμε τη χρήση της με την ανάπτυξη της ελαιοκαλλιέργειας στο νησί.

Στην υδατογραφία του 1768, όπως και σε νεότερη απεικόνιση Λεσβίδας χωρικής σε φωτογραφία του 1873 (εικ. 3), η βράκα παρουσιάζεται ως ενδοφόριο «κατωκόρμι» και

Εικ. 1. Συλλογή ελαιόκαρπου στην Αγία Παρασκευή το 1925. Φωτ. Ψούχλος, Φωτ. Αρχείο Λαογραφικού Μουσείου Αγίας Παρασκευής Λέσβου.

Εικ. 2. Χωρική της Λέσβου (Payzanne de l'isle de Metelen, G. W. Graf von Rumpf, Collection of 156 Original Drawings of the Ottoman Empire, 1768-9). Με την ευγενική παραχώρηση της Γενναδειού Βιβλιοθήκης.

Εικ. 3. Χριστιανοί κάτοικοι της Μυτιλήνης (Hamdy Bey Osman - Launay Marie, Les costumes populaires de la Turquie, Constantinople 1873, πίν. VII, 123, Εθνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα).

με την ονομασία αυτή απαντά σε προικοσύμφωνα της Αγίας Παρασκευής, της Αγιάσου, του Παλαιού Πλωμαριού, των πρώτων δεκαετιών του 19ου αιώνα.

Στη Λέσβο προφανώς η βράκα ως ενδοφόριο κάτω από το φουστάνι –το ένδυμα της παλιάς λεσβιακής φορεσιάς– αποτελεί έναν μεταβατικό τύπο ενδυμασίας από το φουστάνι στην εξωτερική βράκα, το σαλβάρι, και μ' αυτή τη μορφή του ενδοφόριου επικράτησε στις φορεσιές κάποιων χωριών στο βόρειο τμήμα του νησιού. Το ένδυμα ωστόσο που έμεινε να χαρακτηρίζει τη Λεσβίδα χωρική είναι η εξωτερική βράκα. Η παρουσία της στο νησί, κατά τις ιστορικές μαρτυρίες σε κώδικες και προικοσύμφωνα, εντοπίζεται στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα και με τη μορφή αυτή παρουσιάζεται στα ελαιοπαραγωγικά διαμερίσματα του νησιού, δηλαδή στο κεντρικό και το ανατολικό (εικ. 4).

Το λεσβιακό σαλβάρι σχετίζεται με την Ανατολή και προφανώς προέρχεται από την Ανατολή, όπου και επικρατούσαν αντίστοιχοι, με το λεσβιακό, τύποι σαλβαριού. Σ' όλη τη βορειοδυτική Μικρά Ασία, έως τη χερσόνησο της Κυζίκου, τα Μαρμαρονήσια (Αυγερινού Σγουρίδη 1968: 395), όπως και στο εσωτερικό όπου φοριέται το σαλβάρι (Γουήλ-Μπαδιεριτάκη 1977: 185), απαντούν αντίστοιχοι με το λεσβιακό τύποι σαλβαριού, με την ονομασία «σέλες» για το ίδιο σαλβάρι και «τσατάλια» για το σκαλωτό.

Συσχετίζουμε τις ομοιότητες αυτές με ιστορικές μαρτυρίες (Αναγνωστοπούλου 1996: 34-35)

Εικ. 4. Βρακούσα με την υφαντή βράκα της Αγιάσου.
Φωτ. Θεοφ. Προδρόμου.

ότι πολύ πριν τα μέσα του 19ου αιώνα Λέσβιοι αγρότες και από τα δύο φύλα άφηναν το νησί και αναζητούσαν εργασία στην απέναντι Ανατολή με τα μεγάλα τσιφλίκια. Αιτία οι στείρες χρονιές στην ελαιοπαραγωγή και κυρίως η θεομηνία που έπληξε τη Λέσβο, με τη μεγάλη παγωνιά που «έκαψε» τα ελαιόδεντρα (Τάξη Οικονόμου 1909: 79-80), αλλά και το καλοκαίρι στη συγκομιδή των σιτηρών, της σταφίδας, των σύκων. Εργάζονταν κυρίως εποχιακά και επέστρεφαν στο νησί. Υπήρχαν όμως και κάποιοι που έμεναν εκεί και δημιουργούσαν οικογένεια. Χαρακτηριστικό είναι επίσης ότι υπήρχε επιλογή του τόπου εργασίας. Με τα χρόνια κάθε χωριό είχε αποκτήσει τους δικούς του οικείους τόπους απέναντι, όπου βρισκόταν κάποιος πυρήνας συγχωριανών να στηρίζει τους νεοφερμένους. Οι κάτοικοι, π.χ., του βορειοανατολικού τμήματος προτιμούσαν το Αϊβαλί, Αδραμύττι, Δικελί, Κεμέρ, οι Αγιαπαρασκευιώτες

είχαν τη Μενεμένη, και οι του δυτικού τμήματος (Μεσότοπος) τις περιοχές της Σμύρνης.

Στη Λέσβο πρέπει να πούμε ότι οι κάτοικοι κάθε περιοχής διέφεραν στη νοοτροπία, τις συνήθειες, τη γλώσσα με τα ποικίλα τοπικά ιδιώματα, τις παραλλαγές στην τήρηση των εθίμων, ακόμα και η ενδυμασία παρουσίαζε κάποιες διαφορές. Στα χωριά, π.χ., της Γέρας και στον Πολιχνίτο, φοριόταν το ίσιο σαλβάρι, ενώ το σκαλωτό στα Πλουμάρια και στην Αγιάσο με τα γειτονικά της χωριά που συνόρευαν με τα κτήματα κι αντάμωναν οι γυναίκες στο λιομάζωμα. Με μικρή παραλλαγή παρουσιάζεται στην Αγία Παρασκευή με τη γειτονική της Νάπη (Κλωμιδάδο).

Αυτές οι ενδυματολογικές διακρίσεις, που εντοπίζονται στη φόρμα αλλά και στη χρωματική σύνθεση του υφαντού της βράκας, αποτελούσαν δηλωτικά στοιχεία της προέλευσης της βρακούσας. Στο πανηγύρι της Αγιάσου, που ήταν παλλεσβιακό, μπορούσες να προσδιορίσεις τον τόπο προέλευσης της γυναίκας από το είδος της βράκας που φορούσε.

Θαυμαστή φορεσιά της Σταχτοπούτας ονομάζει το λεσβιακό σαλβάρι ο Λέσβιος συγγραφέας Στράτης Μυριβήλης, αφού όλα τα χρώματα των λουλουδιών και της θάλασσας αποτυπώνονται

στο υφαντό της βράκας. Λουλούδι κι αυτό της λεσβιακής Άνοιξης, στις νεανικές παραλλαγές του, δηλώνει με τα αστραφτερά χρώματα –τα κόκκινα, τα κίτρινα– την παρουσία της νέας στα λιοχώραφα, στα πανηγύρια, στον χορό. Λιγότερο φανταχτερά είναι τα χρώματα στη βράκα της ώριμης γυναίκας, σκουρόχρωμα της «άναντρης», όπως έλεγαν τη γυναίκα που έλειπε ο άντρας της στην ξενιτιά, και πάντα μαύρα εκείνης που πενθούσε.

Το υφαντό της βράκας ήταν δημιουργήματα των χεριών της αγρότισσας στο σπιτικό της αργαλειό και υφαινόταν σε ατέλειωτες ποικιλίες και παραλλαγές σε ριγωτά και νταμωτά σχήματα για να εξυπηρετεί τις καθημερινές ανάγκες της χρήσης της, να ντύνει καλαίσθητα τη γυναίκα στη γιορτινή της εμφάνιση. Οι χρωματικές παραλλαγές του υφαντού διέφεραν επίσης από περιοχή σε περιοχή δίνοντας την ταυτότητα της Λεσβίδας βρακούσας.

Η βράκα ταυτίζεται με τη ζωή της αγρότισσας και παραμένει πιστή σύντροφος στις υπαίθριες ασχολίες της. Γι' αυτό, όταν ο ευρωπαϊκός συρμός από τα μέσα του 19ου αιώνα αρχίζει να εκτοπίζει τη λαϊκή φορεσιά, είναι η τελευταία που θα θελήσει να αποχωριστεί τη βράκα της. Κι όταν από το τέλος του 19ου αιώνα η μόδα εισβάλλει επιτακτικά και στις αγροτικές περιοχές, επιβάλλοντας τα αστικά πρότυπα διαβίωσης που κυριαρχούν πια στη λεσβιακή κοινωνία και επηρεάζουν τη φορεσιά της γυναίκας του χωριού, η αγρότισσα της Αγιάσου, του Πολιχνίτου, περιοχές καθαρά αγροτικές, θα συνεχίσει να φορεί το σαλβάρι της έως και τις πρώτες δεκαετίες του νέου αιώνα.

Χαρακτηριστικό είναι αυτό που γράφει ο Μυριβήλης σε χρονογράφημά του (Μυριβήλης 1917), σε μια εποχή που η ευρωπαϊκή μόδα είχε εισχωρήσει για τα καλά στα χωριά: «Φοράνε και σ' άλλα χωριά του νησιού μας οι γυναίκες το σαλβάρι, το φοράνε και νοσταλγούν το φουστάνι και με την πρώτη ευκαιρία το αντικαθιστούν με το φουστάνι. Όμως, εδώ στην Αγιάσο είναι άλλο, ολωσδιόλου άλλο, εδώ το σαλβάρι κυριαρχεί, θριαμβεύει, επιδεικνύεται. Το φοράνε όλες, φτωχούλες κι αρχόντισσες και το φοράνε ωραία» (εικ. 5).

Ωστόσο και η χωρική, που ακολουθεί τις επιταγές της νέας τάσης και φορεί πια το ένδυ-

Εικ. 5. Νέες της Αγίας Παρασκευής με φορέματα του συρμού, και της Αγιάσου με τη βράκα.

Εικ. 6. Επιστροφή από τα λιοχώραφα.
Φωτ. Ν. Αντωνάκτου 1982, Λαογραφική Συλλογή Στρατή Τζίνη, Αγιάσος.

μα του συρμού, πάντα καταφεύγει στη θαλπωρή και την άνεση που της προσφέρει η τοπική φορεσιά και γίνεται βρακούσα σαν βγαίνει στα λιοχώραφα (εικ. 6). Και σήμερα ακόμα, που η ενδυμασία της βρακούσας έγινε μουσειακό είδος, μπορεί να δει κανείς τη βράκα μέσα στους «ταϊφάδες», τα λιοχώραφα. Αν και ξεθωριασμένη από τον χρόνο, συνεχίζει να συντροφεύει τη λιομαζώχτρα, συμβολίζοντας με την παρουσία της τον μόχθο της αγρότισσας.

Βιβλιογραφία

- Αναγνωστοπούλου, Μ. Αχ. (1996), *Η λεσβιακή γυναικεία φορεσιά, 18ος-19ος αι.*, Έκδ. Δήμου Μυτιλήνης.
- Αναγνωστοπούλου, Μ. Αχ. (1998), *Η γυναίκα της Λέσβου στα χρόνια της Οθωμανογραφίας. Ιστορικά και λαογραφικά ανέκτα*, Έκδ. Δήμου Μυτιλήνης.
- Αναγνώστου, Στρ. (1997), *Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 και ο αντίκτυπός του στη Λέσβο*, Μυτιλήνη, Εκδ. Πορεία.
- Boulangier, P. (1991), *Les villes dans l'empire Ottoman. Activités et sociétés. L'île de Mytilène et le négoce français au XVIIIe siècle*, Paris.
- Γουήλ-Μπαδιερικάκη, Α. (1977), «Η γυναικεία παραδοσιακή φορεσιά από το Ακσεχίρ Μπερμπάντα του Ικονίου», *Νέα Εστία*, τ. 101.
- Γώγος, Γ. (1863), «Τα έθιμα των εν Λέσβω γάμων», *Πανδώρα*, ΙΓ', φ. 307.
- Κοντής, Ι.Δ. (1973), *Λεσβιακό πολύπτυχο (από την ιστορία, την τέχνη, τη λογοτεχνία)*, Εκδ. Έσπερος.
- Μυριβήλης, Στρ., «Το σαλβάρι», εφημ. *Ελεύθερος Λόγος Μυτιλήνης*, έτος Α', αρ.171.
- Παπουτσάνης, Τ. (1989), «Φορολογικά και διοικητικά νομοθετήματα του 16ου αι.», *Λεσβιακά*, ΙΒ', Έκδ. της Εταιρείας Λεσβιακών Μελετών.
- Παπουτσάνης, Τ. (1996), «Ένα άγνωστο οδοιπορικό στη Μυτιλήνη του 1806», *Λεσβιακά*, ΙΣΤ, Έκδ. της Εταιρείας Λεσβιακών Μελετών.
- Pococke, R. (1745), *Description of the East and some other Countries*, τ. 2, μέρος Α'.
- Σγουρίδης, Γ. Α. (1968) *Η Πέραμος της Κυζίκου*, Εκδ. Συλλόγου Περαμίων Κυζικηνών.
- Τάξης Σ. Οικονόμου (1909), *Συνοπτική ιστορία και τοπογραφία της νήσου Λέσβου*, έκδοση δεύτερα εν Καίρω.

Μαρία Αχ. Αναγνωστοπούλου
Καθηγήτρια Αγγλικής Γλώσσας – Λαογράφος
Μυτιλήνη